

АНТИЧНИТЕ КОДИФИКАЦИИ

[продължение от брой 2 - 2008]

доц. д-р Малина Новкиришка¹

Част III. Кодификациите на Древна Гърция

Древногръцкото право е изиграло значителна роля при създаването и развитието на римското право, което от своя страна е имало необикновената съдба да възкръсне за нов и пълноценен живот от XI в. насетне. Това се потвърждава и от самите римски автори. Цицерон нееднократно подчертава, че римляните са заимствали своето право от законите на Ликург и на Солон, но разликата е в систематизацията на римското право за разлика от гръцкото². Така се създава една представа за дълбоката мъдрост в древногръцките закони и за тяхното хаотично приемане и запазване, която не отговаря напълно на историческата действителност.

Древногръцката цивилизация е първата от типа на т.нар. «морски цивилизации», която съществено се отличава от „речните цивилизации”. Природните фактори са в основата на тези различия, те предопределят както битието на населението, така и държавната политика, институции, религия, право³. В Древния Изток усилията на населението и държавата са концентрирани върху обществените работи, създаването на пътища, напоителни и отбранителни съоръжения, изграждане на система за подчинение на личността на колективния интерес⁴. При специфичната географска обстановка, в която възниква гръцката цивилизация, интересите на отделната личност твърде рано заемат приоритетна позиция пред колективните дела. Това съвсем не означава, че в Гърция държавата е излишна и слабо развита - дори напротив, Гърция е люлка на демокрацията, при която колективния интерес е също от значение. Но именно индивидуализма на гръцката цивилизация е онази характеристика, с която тя се отличава от източните цивилизации и се доближава до римската⁵.

¹ Преподавател по Римско частно право, НБУ.

² Вж. Cic., De leg. II. 59; Liv., III. 31. 8; Plin., Ep., VIII. 24. 4

³ Най-общо по тези проблеми вж. Латышев, В.В., Греческие древности. Т. 1. Москва, 1897 (2-е изд. 1998); Боннар, А., Греческая цивилизация. Москва, т. I-III, 1958-1962; Hammond, N. G. L., A History of Greece to 322 B. C. Oxford, 1959; Fine J. V. A., The Ancient Greeks: A Critical History, Cambridge, Mass., 1983.

⁴ Срв. Gaudemet, cit., p. 53 ss.

⁵ Вж. основните идеи за развитието на гръцката цивилизация и на нейната култура у Богданов, Б. История на старогръцката култура, София, 1989.

Политическите контакти на гърците с източните страни им позволяват да преосмислят чуждата държавноправна структура и да търсят по-рационалистични подходи за законодателството и за своето право⁶. В Античността те обаче не достигат бързо до своята зрелост и завършен вид. В ранните етапи на своето развитие гръцкото право има много общи черти с източните правни системи. И макар всеки полис да има своя правна система, постепенно се оформят редица универсални елементи, които позволяват да се анализира древногръцкото право като цяло, като се маркират само особеностите в зависимост от демократичната или монархична форма на управление. Наред с това държавната организация при полисната система активизира правотворческата дейност и бързото освобождаване на правото от религиозно-митологичната си обвивка. В Древна Гърция за разлика от Изтока правото придобива светски характер значително по-рано от гледна точка на съответното икономическо и социално развитие. В Гърция то не се счита дар от определено божество или божествена мъдрост. Същевременно неписаният обичай проявява значителна устойчивост, като аристокрацията го прилага произволно и според конкретната политическа ситуация. Едва към VII-VI в. пр.н.е. приоритет добиват писаните закони, приемани от компетентните държавни органи и изцяло със светски характер.

Често историците на правото подчертават, че кодификациите са средиземноморско явление⁷. Твърдението за кодифицираното право в Средиземноморието не може да бъде опровергано с модела на систематизация на правото в Древна Гърция, в която не се създава (или не е запазена) никаква значителна кодификация от разгледания вече източен тип. Същевременно сведенията за организирането на правната материя от елините съвсем не са малко. Достатъчно е само да споменем, че пристъпвайки към кодифицирането на собственото си обичайно право, трима юристи от бъдещата колегия на децемвирите в Древния Рим през 454-452 г. отива в Гърция, за да проучи уредбата на нейното право и след това се залавя за

⁶ За връзките на гръцката и източната цивилизация вж. пълните изследвания на **Will, E.**, *Le monde grec et l'Orient*. T.I. Le Ve siècle. Paris, 1972., **Will, E., Mossé, Cl., Goukowsky, P.**, *Le monde grec et l'Orient*. T. II. Le IVe siècle et l'époque hellénistique. Paris, 1975.

⁷ Вж. **Арнольдов А.И.**, Введение в культурологию: Учеб.пособие. -Москва 1993; История мировой культуры, Москва, 1996. [L'Histoire antique des pays et des hommes de la Méditerranée – на сайта www.mediterranee-antique.info](http://www.mediterranee-antique.info) ; **Sartee, M., Tranoy, A.**, *La Méditerranée antique (IVe siècle av. J.-C. - IIIe siècle ap. J.-C.)*, Paris 1990; **Levy, E.**, Introduction, in : *La Codification des lois dans l'antiquité: Actes du Colloque de Strasbourg, 27-29 Novembre 1997, Paris 2000*

създаването на римския закон ⁸. Въпреки множеството спорове какво точно са заимствали римляните от гърците, все повече се налага становището, че те са проучили прилагането на общите и типични за всяка организирана държава норми - както в Гърция, така и в Рим. Но гърците са имали една много по-съвършена систематика, философски обоснована подредба както на научното знание, така и на правото. Вероятно тази страна на бъдещата компилация е била обект на засилен интерес от страна на римляните.

Древногръцкото право по своето влияние на правното развитие на Европа е несъпоставимо с римското право. Всъщност не може дори да се говори за единно гръцко право въпреки сходствата между нормативните системи на редица полиси. Политическия калейдоскоп на гръцките градове-държави определя и голямото разнообразие на правни норми, които не са подредени в стройна система и не са годни за реципиране в други страни. Всъщност единствената форма на разпространение на тези норми е в хода на гръцката колонизация ⁹. Поради превратностите на историческата съдба обаче малко от автентичното гръцко културно наследство е запазено до наши дни. Влиянието на елинизма не е нито чрез правните източници, нито чрез публичноправните механизми.

Съществува и една друга особеност на гръцкото право, която обуславя по-ограниченото му влияние в Европа. Тя се състои в понятието за закона и в ограничената практика на законодателството и преобладаването на моралните и обичайните норми. Така напр. Спарта въобще не е имала писани закони, а тяхната функция се е поемала от традицията. Законодателството в Атина не е било обект на особена грижа и архиви така и не са достигнали до нас. Гръцките философи са се задоволявали да описват регулативните механизми, да тълкуват или критикуват нормите, но не и да пресъздават тяхното автентично съдържание. Така напр. нито Платон, нито Аристотел споменават конкретни закони и разпоредби в своите съчинения, посветени и на правото. В запазените частни документи също няма

⁸ Decemviri legibus scribundis вж. най-общо в съответната статия в **William Smith**, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, John Murray, London, 1875, p.386-387.

⁹ Относно разпространението на гръцката култура и държавно устройство чрез колонизацията вж. **Шаму. Ф.**, Гръцката цивилизация през архаичната и класическата епоха., София, 1979; **Попов, Д.**, Древна Гърция. София, 2000.

позоваване на законодателни актове. Това от своя страна изключително затруднява изследването на гръцкото законодателство и на неговите кодификации¹⁰.

Разработването на самото понятие, както и теорията на нормотворчеството, добиват известен импулс в Атина през V-IV в. пр.н.е.¹¹. От теорията на софистите за противопоставянето на природата и закона обикновено се приема, че те създават основите на известен правен нихилизъм, отдавайки предпочитание на природното и естественото пред създадения от хората правопорядък¹². Опонентите им разгръщат сериозна дейност по опознаване на правото, за да могат да изложат своите контрааргументи.

Сведенията за древногръцкото право са предимно от откъслечните споменавания в съчиненията на древногръцките писатели - и те са далеко от всякакви изисквания за пълнота, равностойност и достоверност. Между тях с най-голямо значение са речите на Демостен, в които се съдържат множество сведения за съвременното му състояние на правото, както и съчиненията на Исай, който дава изключително ценни сведения за гръцкото наследствено право, на Изократ, Есхин, Платон, [Аристотел](#), Теофраст, в които се съдържат много сведения за позитивното право в Древна Гърция. Но те са пречупени през призмата на философската концепция за закона, за справедливостта, за правомерното и дължимото поведение на хората. Наред с философските и лексикографските трактати правото присъства и в поезията и драмите Омир, Хезиод, Еврипид Аристофан, както и у историците Херодод, Тукидит, Ксенофонт, Полибий, но в значително по-малка степен, отколкото би могло да се очаква и със значително по-висока степен на субективната преценка. Правните норми се преразказват с оглед подкрепата на авторовата теза било в научен, било в художествен аспект.

На второ място във връзка с изворите на правото следва да се споменат и достигналите до нас надписи, които свидетелстват предимно за правоприлагането, което може да е основано както на закона, така и на обичая и традицията. Приема се, че в тях се съдържат по-достоверни сведения за правото на Древна Гърция, които не са преработени и са избегнати посочените по-горе недостатъци. Така напр. един от най-значимите закони - компилация на обичайни норми - т.нар. Кодекс от Гортина е запазен

¹⁰ Вж. по- подробно у **Gernet, L.** Droit et société dans la Grèce ancienne. Paris, 1955; **Id.**, Droit et institutions en Grèce antique. Paris., 1982; **Jones, J. W.** The Law and Legal Theory of the Greeks. Oxford, 1956; **Paoli, U. E.**, Altri studi di diritto greco e romano. Milano, 1976;

¹¹ Вж. **Jones J.W.**, The Law and Legal Theory of the Greeks. An Introduction, Aalen, 1977, 327 p.: réimpr. de l'éd. d'Oxford, 1956.

¹² Вж. **Kerferd G. B.** The Sophistic Movement. Cambridge, 1984

именно върху каменни блокове. Текстът е напълно автентичен - така както би бил този на Закона на Дванадесетте таблици в Рим, ако бяха запазени през столетията. За съжаление обаче повечето надписи са частни документи, съставяни при различни сделки и отнасящи се само за отделни страни на древногръцкото право. Античната документална и правна традиция не изисква и позоваването на конкретни текстове от законите при редактирането им, поради което не може да се извлече от тях съдържанието на съответните правни норми ¹³.

Първият, най-древен етап от развитието на древногръцкото право, е свързан с развитието на двата цивилизационни центъра - Крит и Микена към края на II-то хилядолетие пр.н.е. Сведенията за тях се отнасят до развита бюрократична и данъчна система, използване на писменост и пр. елементи на държавността, които неизменно се свързват и с наличието на съответно право. Но докато микенската държава е по-примитивна, с ясно очертана завоевателна политика и единоначалие при осъществяването на публичната власт, респ. и при създаването на законите, то в Крит се развива една изключително ориентирана към търговския обмен цивилизация. В по-късните източници, съгласно древната традиция да се приписват закони на монарха, при чието управление са създадени, се споменава за законодателството на цар Минос. Самият Аристотел споменава, че Крит е известен със своето законодателство ¹⁴. Не са запазени конкретните им текстове, а причините за липсата на приемственост с по-късната, дорийска култура, е подобна на тази в Древна Индия: както ариите унищожават културата и държавността на Мохенджо-Даро и Харапя, така и нахлуващите от север дорийски племена не възприемат достиженията на Критската и Микенската държава, нито линеарното писмо, използвано в тях ¹⁵.

Аристотел разглежда ранните гръцки законодателства в две основни групи. В първата от тях са законите, които са насочени към изменение на съществуващия държавен строй, но съдържат и уредба на някои страни на обществения живот. Те по своята същност представляват конституционна реформа и от този тип са законите на

¹³ Вж. **Dareste, R. , Haussoullier, B. , Reinach Th.**, Recueil des inscriptions juridiques grecques, Paris, 1894-1904.

¹⁴ Относно микенската цивилизация вж. едно от най-новите изследвания с обширна литература на **Молчанов А. А.** Социальные структуры и общественные отношения в Греции II тысячелетия до н. э. (Проблемы источниковедения минойстики и микенологии). Москва 2000. Срв. и **Mylonas, G.**, Mycenaean and the Mycenaean Age. Princeton, 1966 ; **Chadwick , J.**, The Mycenaean World. Cambridge, 1976; **Desborough. V. R. D'A.** , The Last Mycenaean and their Successors. Oxford, 1964. Относно критската цивилизация вж. **Mellersh, H. E. L.** , Minoan Crete, London, 1967 или българското издание- **Мелерш ,Х. Е. Л.**,. Минойският Крит. София, 1978 ; **Branigan, K.**, The Foundations of Palatial Crete, London, 1970.

¹⁵ Срв. анализа на тези причини у **Starr. C. G.** ,The Origins of Greek Civilization, 1100 - 650 B. C. New York, 1961. **Snodgrass ,A. M.**, The Dark Ages of Greece. Edinburgh, 1971.

Ликург и на Солон. Във втората група са законите, свързани с регулиране на имуществените, поземлени, семейни, наследствени и пр. отношения, отчасти наказателното и процесуалното право, но без изменение на съществуващото политическо и обществено устройство.¹⁶ Те са много разнородни в зависимост от конкретните цели на номофетите, за които свидетелства наративната традиция. В някои случаи законодателно са се решавали социални конфликти, потвърждавала се е поземлена или договорна практика, въвеждали са се нови правила за бракове, наследяване, закрила на определени категории лица, разпределяне на земи между нови заселници в полиса и пр. От втория тип са законодателствата Фидона и Филолай, Галес Халкедонски и Оксил. Законите на Залевк, Харонд, Драгонт и Питак имат строго определен практически характер, те съдържат норми за конкретните престъпления, наказания и процедурата за налаганите им. По-систематизирани, всеобхватни и близки до античните кодификации по източен образец са споменаваните законодателства от о. Крит.¹⁷ Той сякаш “възкръсва” в следващите столетия и става люлка на законодателството в Елада, което се пренася по-късно в полисите на полуострова¹⁸. От периода VIII-VII в. пр.н.е. на острова са създавани огромно количество правни документи с високо развита правна терминология, но те представляват фрагменти от договори, разписки, отчети и т.под., които дават само косвена информация за обективното право¹⁹.

Именно за Крит се отнасят сведенията за обединяването на законите в компилации, но до наши дни е достигнала само една от тях - т.нар. Гортински кодекс (или Гортински закони) от V в. пр.н.е.²⁰ Той представлява огромен надпис, разположен върху каменна стена, съставена от 12 стълба с изсечени букви на гръцки език, намираща се в кръгло здание, което се предполага, че първоначално е било

¹⁶ Вж. Arist., Polit., II, 9, 1, 1273 b

¹⁷ Вж. и **Пальцева Л.А.**, Гортинское законодательство и его место в становлении греческого права, в: Жебелевские чтения-3. Тезисы докладов научной конференции 29–31 октября 2001 года. СПб., 2001, с. 55-60, на сайта на Центр антиковедения СПбГУ - <http://www.centant.pu.ru/centrum/publik/confcent/2001-10/paltzeva.htm>

¹⁸ Вж. цитираните у **Суриков**, цит., с. 26, бел. 4 съчинения на **Jeffery, L. H.**, Archaic Greece: The City-States c. 700–500 B. C. L., 1978. p. 76; **Osborne R.** Greece in the Making, 1200–479 B. C. L.; N. Y., 1996. p. 186; както и общите съчинения по въпроса: **Кареев Н.И.**, Государство-город античного мира. Москва, 1903; **Античная Греция**. Проблемы развития полиса. Москва, 1983, I-II. **Андреев Ю. В.**, Раннегреческий полис (Гомеровский период), Ленинград, 1976; **Фролов. Э. Д.**, Рождение греческого полиса. Ленинград, 1988.

¹⁹ Вж. сборника от правни документи **Молчанов А. А., Нерознак В. П., Шарыпкин С. Я.**, Памятники древнейшей греческой письменности (введение в микенологию). Москва 1988. с. 40 и сл.

²⁰ Вж. цитираните у **Суриков**, цит., с.27, бел.6 изследване, посветено на критските закони - **Gehrke H.-J.** Der Nomosbegriff des Polis // Nomos und Gesetz: Ursprünge und Wirkungen des griechischen Gesetzdenkens. Göttingen, 1995. p. 14 ss..

дикастерий (т.е. гръцки обществен съд), а в римската епоха е служело за театър. По тази причина често го наричат и „Гортинските Дванадесет таблици”.

Гортинските закони не са първия законодателен акт на о.Крит. В близост до местонахождението им са открити фрагменти от други надписи с текстове със законодателен характер, които се отнасят към края на VII-началото на VI в. пр.н.е. Предполага се, че те са заличени от новия надпис от V в., който има характер на кодификация поради разширяването, преработването и осъвременяването на старите норми от архаичния период, но при запазване на известна приемственост в правото.

Гортинският надпис дава представа за систематизацията на древногръцкото право, която не се различава особено от другите древни компилации, вкл. и в Древна Гърция. Прави впечатление, че законите засягат предимно частното право, което се тълкува в смисъл, че законодателят не е уреждал промяна в съществуващия държавен строй и управлението на полиса. Регламентирани са въпроси на робството, съдебните спорове, архаичните семейни и наследствени отношения, както и някои имуществени въпроси. Стимулира се запазването на голямото патриархално семейство чрез бракове между роднини. Робите и закрепостените към земята земеделци се разглеждат като имущество на собственика на земята.

Включени са и отделни норми на наказателното право, но не и относно убийството, което в архаичната епоха се е преследвало по искане на роднините на убития. Наказанията се конкретизират за всяко правонарушение според статуса на лицата, които ги извършват – те са различни за свободните граждани, за чужденците (апетайри), за закрепостените земеделци (войкеи) и за робите.

Гортинските закони разкриват добре организирана съдебна процедура, с отчитане на свидетелските показания, клетвите на страните и при свободното усмотрение на съдията, който се ръководи от собствения си житейски опит и обичаите на предците.

Древните автори отбелязват, че о. Крит е люлка на законодателството и дорийските племена, които навлизат на острова, го възприемат и прилагат ²¹. Според Страбон в градовете Ликт и Гортина са запазени и се използват закони още от времето на цар Минос ²².

Особеното уважение на елините към критското право е изразено и в легендарната традиция, която приписва прякото реципиране на критските закони от

²¹ Срв. Arist. „Polit., II, 7, 1, 1271 b

²² Срв. Strab., X, 4, 8, p. 476; 4, 17, p. 481

Ликург в Спарта ²³, а също и голямото им въздействие върху законодателната дейност на Залевк ²⁴ и Ономакрит²⁵. Съвременните изследователи предполагат, че това се дължи не само на систематизирания и всеобхватен характер на компилациите, но и на тяхното преработване и осъвременяване, което е видно при съпоставката на Гортинския кодекс и надписите от предходните епохи от същия град.

Гортинските закони имат много общи черти със законодателството на Залевк, Харонд и Драгонт. В тях също нормите на публичното право са редуцирани, а самото законодателство е насочено към частноправната проблематика и към изработването на прецизна правна терминология, с която писаното право да се разграничи от обичайното.

Все в архаичния период след дорийското нашествие се датира традиционното за Античността обединяване на обичайното право в писани закони. На Аристотел дължим обобщаването на сведенията за ранните полисни законодателства ²⁶. Той споменава видните гръцки законодатели Ликург в Спарта, Залевк в Локра, Харонт в Катана, Фидон в Коринт, Филолай в Тива, Драгонт и Солон в Атина, Питак в Митилен, Оксил в Елида, Андродамант за градовете на Халкидическия полуостров и др. В тях е въплътена идеята за всеобхватност, а самите законодатели са описвани в религиозно-митичен план, които действат най-често със санкцията на бога Аполон и внасят ред и стабилност в хаоса на реалната действителност ²⁷.

Не само необходимостта от кодифициране на обичайното право е причина за създаването на обширни законодателства в елинските полиси. Споменава се за активна законодателна дейност, предизвикана от една страна от нуждите на икономическия обмен, а от друга, от политическата нестабилност и непрекъснатите миграционни процеси на елините към VII-V в. пр.н.е. Така напр. според Аристотел към 660 г. пр.н.е. законите на Залевк в Локра са приети след сериозни социални вълнения и за успокояване на обществения ред в тази южноиталийска колония. Законодателството на Харонд в Катания на о. Сицилия също е резултат от социални трусове. Подобна е причината за създаването на законите на Драгонт и Солон, при които се проявяват различните ефекти от борбата на аристократичните родове и земеделското население. Така повечето изследователи правят извод, че ранното полисно законодателство е

²³ Вж. Herod., I, 65; Arist. Polit., II, 7, 1, 1271 b; Strab., X, 4, 19, p. 482

²⁴ Срв. Dem., XXIV, 139; Strab., VI, 1, 8, p. 260

²⁵ Срв. Arist., Polit., II, 9, 5, 1274 a

²⁶ Вж. Arist., Polit., II, 4, 1, 1266 a - 9, 9, 1274 d

²⁷ Вж. **Hölkeskamp K.-J.** Schiedsrichter, Gesetzgeber und Gesetzgebung im archaischen Griechenland. Stuttgart, 1999. и изложението у **Суриков**, цит., с. 27

пряко свързано с регулирането на социалните конфликти в полисите и по-малко с въвеждането на добра законодателна основа за икономическото и политическо развитие.

Един от първите законодатели, който в 621 г. създава първите писани закони на атинската република въз основа на обичайното право, е архонтът **Драгонт** (на гръцки: Δράκων, поради което в източниците може да се срещне и като Дракон). Той се нарича тесмофет, тъй като въвежда прилаганите в съдебната практика обичаи, за разлика от Солон, който е назоваван номофет поради прокарването на своето законодателство през Народното събрание (Ареопага). Самите закони не са запазени поради посочените по-горе особености на гръцката юридическа писмена традиция с изключение на някои части, отнасящи се до убийствата ²⁸. Те не са и отменени изцяло от Солон. Особено нормите относно убийствата са запазили своето приложение и след реформите на Солон, а след олигархическия преврат от 411 г. те са записани на мраморни плочи и поставени на агората ²⁹. Законите са приложими и през IV в. пр.н.е., както свидетелстват многобройните позовавания на тях в речите на Демостен ³⁰.

Едва ли става въпрос за революционни законови нововъведения както в политическата, така и в публичноправната сфера. По-скоро Драгонт е узаконил вече съществуващо държавно устройство. Но поради липса на достатъчно сведения и автентични позовавания дори от гръцките автори, неговото законодателство не се счита за кодифицирано, а е отнесено от Аристотел към т.на. закони с прагматичен характер в областта на наказателното и процесуалното право.

Постепенно законодателството на древногръцките полиси приема по-различна ориентация от тази да компилира обичаите в писмена форма. Макар и все още да се отдава приоритет на писмената традиция ³¹, след началото на VI в. в Атина се предприема мащабен законодателен процес, приписван на Солон (640-558 г. пр.н.е.).

²⁸ Вж. по- подробно за тези закони, както и за затрудненията при възстановяването им в цялост у **Суриков, И. Е.**, Законодателство Драконта в Афинах и его историческия контекст, в: *Ius Antiquum* 2 (2000), с. 8–18; **id.**, Законы Драконта как мнимая реальность, в: *Восточная Европа в древности и средневековье: Мнимые реальности в античной и средневековой историографии*. Москва., 2002, с. 215–221.

²⁹ Приема се, че законите на Драгонт са били изключително строги. Предвижданото **смъртно наказание** дори и за малки провинения е илюстрация за това схващане. В зависимост от социалният статус на длъжника той може да бъде превърнат в дългов роб на своя кредитор. Строгостта на тези закони остава в съвременния език с изрази като "драконови (или драконовски) закони" и "драконовски мерки". Вж. по- подробно **Schmitz, W.**, *Drakonische Strafen. die revision der gesetze Drakons durch Solon und die Blutrache in Athen*, in: *Klio*, 83 (2001), p. 7-38.

³⁰ Срв. **Carawan, E.M.**, *Rhetoric and the law of Drago*, Oxford 1998.

³¹ Срв. **Loroux, N.**, *Solon et la voix de l'écrit*, in: *Les saviors de l'écriture en Grèce ancienne*, Lille 1988, p. 95-129.

Той се определя като един от видните политически дейци и законодатели на Атинската република, един от ст.нар. Седмина мъдречи на Атина . Неговите реформи са с конституционен характер, като се отменя законодателството на Драгонт в тази му част и се създава възможност за по-широк достъп на всички атински граждани до политическите институции. Солон отменя и дълговото робство, намаляващо значително броя на свободните атински граждани. Споменава се и за значителни мерки за наказателно преследване на насилието и измамите, както и за справедлив процес при уреждане на имуществените спорове, за свободата на волята при сключването на сделките и съставянето на завещания ³², за укрепване на обществения морал (прилично облекло за жените, издръжка на престарелите родители и пр.), за подобряване на водоснабдяването и планирането на града и пр.

На Солон се приписва конституционната реформа, с която се поставят основите на атинската демокрация ³³. Тя представлява компромис между интересите на аристокрацията и демоса, като политическите права се осъществяват в пълнота в зависимост от имотното състояние и производствените възможности на атинските граждани. Разделението на населението на 4 основни класи по имуществен признак напомня на реформите, предприето от Сервий Тулий в края на царския период в Древния Рим. Най-низшата и най-многобройна класа - на тетите, не плаща данъци, участва във войните само при всеобща мобилизация, но няма достъп до изборите за държавни органи. Солон създава и специален Съвет на 400-те, наречен „Буле”, който съставя законите и ги предлага на обсъждане в Еклезията. Гелиеята пък е специален съдебен орган, в който всеки атински гражданин може да предяви жалба и да иска разрешаването ѝ от съда. Същевременно този съд осъществява контрол и върху архонтите след приключването на мандата им. Създават се и по-низши съдилища със съдебни заседатели за разглеждането на определени видове спорове ³⁴.

Солон реформира и Ареопага, изменя календара и системата на мерки и теглилки. Множество мерки са предприети за насърчаване на износа на определени земеделски продукти и за ограничаване на вноса, респ. и на конкуренцията на

³² Вж. [Gernet, L.](#), La loi de Solon sur le testament , in : Droit et société en Grèce ancienne, Publications de l'Institut de Droit romain de l'Université de Paris, 13(1964);

³³ Срв. [Martina, A.](#), Solone: Testimonianze sulla vita e l'opera, Roma., 1968; [Mossé, Cl.](#), Comment s'élabore un mythe politique : Solon, “Père fondateur de la démocratie athénienne”, in : Annales, 54 (1979), p. 425–437.

³⁴ Срв. [Gernet, L.](#), Solon. Les bases de la cité classique, in : QS 7 (1981); [Mactoux, M.M.](#), Lois des Solon sur les esclaves et formation d'une société esclavagiste, in : Forms of control and subordination un Antiquity, Leiden-New York-Kobenhavn-Koeln, 1988, p. 331-354.

чуждестранни продукти ³⁵, както и за развитието на занаятчийското производство. Той определя условията за привличане на заможни чужденци за атински граждани, ако те развиват своята производствена и търговска дейност в полиса. С това реформите му имат не само политическо, но и сериозно икономическо значение.

Законите на Солон не са запазени в автентичен вид. Първоначално те са били записани на дървени цилиндри или на дъски (подобно и на Закона на Дванадесетте таблици), които в Гърция се наричали аксони и кирби ³⁶, а към началото на V в. пр.н.е. са преписани на каменни плочи. Тяхното съдържание е реконструирано по различни източници на гръцката наративна традиция, които обаче крият в себе си различни цели на изложението, оценки, неточности и пр. ³⁷

Разнородният характер на Солоновото законодателство е основание някои изследователи говорят за кодифициране на правото от Солон, макар че отделните закони съвсем не са имали всеобхватен и компилативен характер. По-скоро законодателството на Солон е сбор от отделни законодателни актове, които като цяло реализират една политическа, икономическа и социална реформа, отколкото създаването на единен законодателен сборник.

Историците на правото обикновено противопоставят държавното и правното устройство на Атина и на Спарта ³⁸. В съответствие със специфичната монархична конституция на Спарта се създава и право, което очевидно съдържа белезите на правосъзнанието на спартиатите.

Политическото устройство, господстващо в Спарта в продължение на няколко столетия, се приписва на легендарния законодател Ликург ³⁹. Според класификацията на Аристотел на древните елински закони то спада към т.нар. законодателство на конституционните реформи. Самият Ликург е определян доста неточно от древните автори-безспорен е неговият знатен произход и принадлежност към фамилията на базилевсите, но трудно може да се определи времето на неговия живот и на неговите

³⁵ Вж. **Descat, R.**, La loi de Solon sur l'interdiction d'exporter des produits attiques, in : L'Emporium (Textes réunis par A. Bresson et P. Rouillard), Paris 1993, p. 145-161.

³⁶ По- подробно за този вид записи вж. специалните изследвания на **Stroud, R. S.**, The Axones and Kyrbeis of Dracon and Solon, Berkeley, 1979; **Robertson, N.**, Solon's Axones and Kyrbeis and the Sixth-Century Background, in: Historia. 35.2 (1986), p. 147-176. у **Суриков**, цит., с. 28, бел.13.

³⁷ Вж. **Hoelkeskamp, K.J.**, What's in a code? Solon's laws between complexity, compilation and contingency, in: Hermes 123 (2005), p. 210-293; **Wallace, R.**, The date of Solon's reforms, in AJAH 8 (1983), p. 81-95.

³⁸ Вж. **Исаев М.А.** Курс лекций по истории права и государства зарубежных стран, Вып. 1. Правовые цивилизации древнего мира, Москва, 1999.

³⁹ Срв. Плутарх, Сравнительные жизнеописания. Жизнеописание Ликурга, Москва 1994; **Jones A. H. M.**, Sparta. Oxford, 1968; **Cartledge, P.**, Sparta and Laconia: A Regional History, 1300 - 362 B. C. London, 1979; **Hooker, J. T.**, The Ancient Spartans, London, 1980.

зако̀ни. Обикновено то се датира към края на XI - началото на X в. пр.н.е. или дори към началото на IX в. (884 г. пр.н.е.)⁴⁰ В тази връзка е и споменаването на Херодот и Плутарх, че Ликург заимства своите закони и държавно устройство от тези на критския цар Минос, които той лично изучава по време на пътешествията си на младини. По време на социалните брожения и раздори между двамата базилевси той замисля своята конституционна реформа. Легендата приписва одобрението ѝ от делфийския оракул на бога Аполон, който в Гърция традиционно се свързва и със създаването на законите и привличането на замо̀жните спартиати на негова страна. В резултат на държавен преврат и на обвързване с клетва на всички граждани със спазването на новите закони Ликург осигурява социалния и политически мир в Спарта в продължение на столетия⁴¹.

Традицията свързва всички древни предписания за обществения и частния живот в Древна Спарта с тези закони. Същевременно те имат реформаторски характер, тъй като Ликург запазва от предишното държавно устройство само властта на двамата царе. Те заедно с 28 геронти (старейшини) образуват подобен на римския сенат аристократичен орган, наречен Герузия, в който се обсъждат и решават всички текущи и важни въпроси. Народното събрание, наричано Апелла, се свиква ежесечно и може само да одобрява или отхвърля решенията на Герузията и да избира геронтите и другите длъжностни лица. Древните автори приписват на Ликург и създаването на колегия от петима ефори, която упражнява контрол над царете и Герузията.

Приема се, че Ликург въвежда в обществения живот на спартиатите военната организация, със строги изисквания за възпитанието на децата, военната подготовка и съвместния бит. На него се приписват и различни мерки против разкоша, вкл. забрана на употребата на злато и сребро или на издигане на каменни домове и дворци. Замяната на монетите с железни слитъци обезсмисля натрупването на богатства, но води и до намаляване на търговските връзки, а оттам и на занаятчийското производство.

Земята в Пелопонес е разделена на равностойни парцели с определен размер, които се предоставят на спартиатите и периеките заедно със закрепостените за тях земеделци - илоти⁴². Във връзка с новия обществен строй спартиатите са разделени на фили и оби по родствен и териториален признак. Въведени са сиситиите, при които

⁴⁰ Относно тези въпроси вж. **Koiv, M.**, *Ancient tradition and early greek history& the origins of states in early archaic Sparta, Argos and Corinth*, Tallin 2003; **Whitby M. (ed.)**, *Sparta*, Edinbourg 2002; **Cartledge, P.**, *Sparta and Laconia. A regional history 1300-362 BC.*, London- Boston 1979.

⁴¹ Вж. **Garlan Y.**, *Condorcet et Lycurgue*, in : *Ktema* 27 (2002), p. 39-43 ; **Szegedy-Maszak, A.**, *Legends of the greek lawgivers*, in: *Grbyz. Stud.*, 19 (1978), p. 199-209.

⁴² Срв. **Cartledge, P.**, *Sparta and Laconia. A regional history 1300-362 BC.*, London- Boston 1979.

всички продукти се събират и се създават съвместни трапези. Създават се своеобразни сдружения, в които участват всички, вкл. и царете и приемането на нови членове става само по единодушното съгласие.

Легендата приписва на Ликурговото законодателство умъртвяването на слабите новородени деца, възпитанието на младежите в смелост, издръжливост и безпрекословно подчинение. Целият живот на спартиатите принадлежи на държавата. Те не могат да създават семейства, нито да отглеждат децата в дома си, нито да предават имуществото си по завещание.

Според Плутарх Ликург забранява на спартиатите да имат писани закони - неговите закони са формулирани в кратки изречения, които всеки трябва да наизусти. Това е и смисълът на клетвата или обвързаността на всички с одобреното от боговете законодателство, наричана ретра⁴³. Текстът на Великата Ретра е приведен от Плутарх 6,2-3 и представлява най-ранния конституционен документ от архаична Гърция⁴⁴. Независимо от по-късните езикови напластявания, някои термини и институти на правото са несъмнено с много древен произход. Самият текст на ретрата е повелително обръщение от името на бога Аполон към този, който иска неговия съвет. Така косвено самото законодателство се обвързва с боговете, които не само го одобряват, но и го създават по един твърде специфичен за Гърция начин и не особено различен от този в Древния Изток и особено в Древна Индия. Известна аналогия се открива и в стихотворната форма, характерна за отговорите на оракулите и запазвана от традицията като по-лесна за предаване и възпроизвеждане между поколенията.

Стабилността на Ликурговото законодателство е отчетена от Платон, който в монументалното си съчинение за законите описва идеалната държава с много характеристики на спартанското политическо устройство. Спарта остава ценна със своята фундаментална концепция за единство и равенство, а ежедневният контрол на държавата над гражданите се счита от Платон за най-простото и ефективно средство, осигуряващо стабилността на системата. Той отчита и вътрешната икономическа и социална устойчивост при равнопоставеност на гражданите и еднородно имуществено състояние, както и извеждането на производителните слоеве от населението - илоти и

⁴³ Относно ретрата вж. **Pavese, K.O.**, La Rhetra di Licurgo, in: Riv. Fil., 120 (1992), p.260-285; **Maffi, A.**, Studi recenti sulla Grande Rhetra, in: Dike, 5 (2002), p. 195-236; **Bulter, D.**, Competence of the demos in the Spartan retra, in: Historia 11 (1962), p. 385-396.

За ретрата в по-късната епоха срв. и **Marasco, G.**, La rhetra di Epitadeo e la situazione di sparta nel IV secolo, in: AC 49 (1980), p. 131-145; **Musti, D.**, regole politiche a Sparta: Tirteo e la Grande Rhetra, in: Rev. Fil., 124 (1996), p. 257-281.

⁴⁴ Относно Великата Ретра вж. Plut., Lic., 6,2-3

периеки, извън държавните структури, поради което те не могат да им оказват никакво влияние, нито да създават напрежение в господстващото съсловие на спартиатите.

Счита се, че законодателството на Ликург се запазва чак до края на V в. пр.н.е, когато в Спарта проникват златните и сребърните монети, а различните политически съюзи между полисите нарушават монолитната структура на спартанското общество и публична власт. Доколкото няма автентични сведения за неговото съдържание, а също и поради забранената от самия Ликург писмена форма на съхранението му, едва ли можем да го причислим към древните кодификации. Същевременно по своя предмет то обхваща различни страни от публичния и частния живот в Древна Спарта, поради което и е обект на изследване както от древногръцките историци и философи, така и от съвременните учени ⁴⁵.

Не бива да се надценява спецификата на гръцкото право в сравнение с римското. То също принадлежи към робовладелческия тип правни системи, с неравноправно положение на лицата, с ограничаване на дееспособността на жените, чужденците, покореното местно население и пр. и при двете правни системи се потвърждава принципът, маркиран у Фюстел де Куланж, че колкото повече законодателят се стреми да натрапва равенство между правните субекти, толкова повече се задълбочава неравенството. Спарта и Атина са типичен пример за реализацията на този принцип, тъй като законово установеното равенство, макар и с различни темпове, неминуемо води до социална и икономическа дихеренция ⁴⁶.

И в Гърция, и в Рим, господства индивидуализма и ориентацията на правото в защита на интересите на частните лица при значително по-слабата регулаторна позиция на държавата в сравнение с държавите на Древния изток. Но особеностите на гръцкото право се състоят в това, че при една и съща изходна позиция и съставни елементи е възможен друг модел на правообразуване ⁴⁷.

⁴⁵ Някои основни насоки на тези изследвания вж. у **Ruze, F.**, *La légende de Sparte*, in: *Histoire* 132 (1999), p. 175-182.

⁴⁶ Подробен анализ и сравнение на античните правни системи на Гърция и Рим вж. в Numa Denys **Fustel de Coulanges**, *La Cité antique*, Paris, 1864 със 7 допълнени издания, както и **Momigliano, A.**, *La Cité antique de Fustel de Coulanges*, in: *Problèmes d'historiographie ancienne et moderne*, Paris, 1983, p. 402-423. Някои съпоставки се съдържат и у **Gaudemet**, cit., както и в **Pepe, L.**, *Furto e giustizia private nelle XII Tavole e nel diritto attico- un indagine comparativa*, in: *scritti in ricordo di B.Bonfiglio*, Milano 2004, p. 273-309.

⁴⁷ Повече сравнителноправен материал се съдържа в историческите изследвания на правото от края на XIX в. Сrv. класическото съчинение на **Mitteis, L.**, *Reichsrecht- und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs*, Leipzig 1891; **Dareste, R.**, *La science du droit en Grèce Platon, Aristote, Théophraste*, Paris, 1893 [Reprint, Amsterdam, 1968]; **Caillemer, E.**, *Etudes sur les antiquités juridiques d'Athènes*, Paris 1865-1880. Вж. и **Bretone M., Talamanca M.**, *Il diritto in Grecia e a Roma*, Rome, Bari, 1981; **Paoli U.E.**, *Altri studi di diritto greco e romano*, Milan, 1976.

Интересен въпрос е изследването на кои институти на гръцкото право са взаимствани от римляните. По принцип се приема, че въпреки откъслечните сведения за влияние на законодателството на Солон и Ликург върху най-древното римско право, за участието на гръка Хермодор Ефески при създаването на Закона на Дванадесетте таблици, то не е особено значимо. Вниманието се концентрира предимно върху частното право, което в края на римската Република съдържа значителна маса от прилаганите в Средиземноморието търговски обичаи - т. нар. право на народите (*ius gentium*), в което присъстват и добилите универсалност институти на ипотеката, антихрезата и пр.⁴⁸. В областта на публичното право всеки от древните народи има своя специфична система от органи и компетенции, които си приличат единствено по общата идея за осъществяването на публичната власт чрез колегиални органи (народни събрания, сенати) или еднолично, както и в органите на изпълнителната власт, които си разпределят основните функции при осъществяването ѝ. По тази причина дори демократичните институции на Рим и Гърция са твърде различни, което от своя страна води и до особености в законодателния процес и в правоприлагането.

Гърция се счита за родина на демокрацията и на свързаните с нея политически и съдебни институции. Гръцката култура се разпростира в Близкия Изток в епохата на елинизма, а гръцките правни обичаи се смесват с традициите на народите, населявали от векове този кръстопът на цивилизации⁴⁹. Безспорно поради разгледаните по-горе причини гръцкото право не достига до такива висоти на развитие като нормативна система, както римското право. То обаче оказва съществено влияние на римската юриспруденция още от зората на формирането ѝ чак до късните кодификационни процеси на Домината. На територията на източните римски провинции се осъществява невероятен синкретизъм на обичаи, норми и теории, довел до формирането на римското право на народите, а по—късно и до гръко-римското право, прилагано във Византийската империя след края на VI-началото на VII в. То оказва влияние върху правните системи както на източните, така и на западните средновековни държави⁵⁰.

⁴⁸ За формирането и съдържанието на правото на народите вж. подробно у **Kaser M.**, *Ius gentium*, Köln- Weimar-Wien, 1993

⁴⁹ По- подробно за елинизма вж. **Tarn ,W. W.**, *Hellenistic Civilization*. London, 1923; **Préaux ,C.**, *Le Monde hellénistique. La Grèce et l'Orient de la mort d'Alexandre à la conquête romaine de la Grèce*, 323 - 146 av. J.-C. Paris, 1978, t. I-II; **Walbank. F. W.** *The Hellenistic World*. London, 1981; **Ранович, А. Б.**, *Эллинизм и его историческая роль*. Москва - Ленинград, 1950.; **Левек, П.** *Эллинистический мир*. Москва, 1989.

⁵⁰ Срв. най- общо **Fragistas, C.** , *Greece in: International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. 1. 1976. p.G 49-62.

През Юстиниановата кодификация, която включва и множество институти на гръцкото право, а също и редица конституции, издавани от самия император след 533 г. на гръцки език, гръцкото право преминава в правната култура на съвременна Европа. И макар и да не следва кодификационната традиция, Древна Гърция дава своя принос за съвременната юриспруденция и законодателство, за създаването на унифицираното право в Европа чрез неизменните принципи за справедливостта и законността като част от всеобщия и естествен правопорядък.

На тази основа и традиция за систематизиране на правото почиват и кодификациите на Древния Рим. Те обаче са предмет на самостоятелно и по-обширно изследване. Поради пряката връзка на римското право с правните системи на европейските държави, както и поради значителния брой запазени автентични източници и най-вече на Юстиниановата кодификация, то е значително по-познато в структурно и субстанциално отношение. Самият процес на кодифицирането му обаче заслужава особено внимание.
